

Conrad Hamilton, Matt McManus: Till Slavoj Žižeks försvar

[Ur [Jacobin magazine](#), 11 juni 2021. Översättning från engelska, Göran Källqvist. Conrad Hamilton är doktorand vid Paris 8 University och medförfattare till *Myth and Mayhem: A Leftist Critique of Jordan Peterson*. Matt McManus är gästprofessor vid Whitman College. Han är författare till *The Rise of Post-Modern Conservatism and Myth* och medförfattare till *Myth and Mayhem: A Leftist Critique of Jordan Peterson*.]

Slavoj Žižek är idag en av världens mest kontroversiella vänsterteoretiker. För sina fans är han en figur som förtjänar hänryckta hyllningar och hela tidskrifter som ägnas åt studier av hans tänkande. För motståndare är han en charlatan och en clown – en Lacanciterande animerad symbol för allt som är fel, med en verklighetsfrämmande, ytligt radikal kontinental filosofi.

Kritiken innehåller ibland ett korn av sanning. Under senare år har Žižek intagit en del riktigt dåliga ståndpunkter, där en av de värsta var hans kryptoaccelerationistiska * ”stöd” till Donald Trump mot Hillary Clinton. Även om Žižek har försökt att förklara sig sedan dess, så backade han aldrig från sin grundläggande ståndpunkt: att Trumps seger skulle hjälpa till att skapa en mer ”autentisk vänster”. Det var ett dåligt argument som bortsåg från den yttersta högerens verkliga historia som – långt från att påskynda uppkomsten av en verklig vänster – ofta bara har orsakat djupare reaktion. Žižeks argument bortsåg också från den oerhörda skada som Trump kunde orsaka – och slutligen orsakade.

Žižeks kommentarer 2015 om flyktingar förtjänar också kritik. Även om han helt rätt kritiserade väststaterna och det internationella kapitalet för att skapa många av de omständigheter som får människor att fly från sina hemländer, så riskerar hans syn på flyktingar från Afrika och Mellanöstern som något radikalt annorlunda att stärka den yttersta högerens rasism. Žižek kan hävda att han trots allt detta stöder solidaritet med flyktingar – men det är fortfarande oroande anmärkningar.

Men trots dessa allvarliga felsteg är Žižek en viktig teoretiker för vänstern, av två skäl. För det första har hans omtolkning av den dialektiska materialismen återupplivat vänsterns filosofi gentemot de intellektuella angreppen. För det andra har han skrivit kreativa, insiktsfulla ideologiska studier om vår postmoderna, nyliberala era. Sammantaget utgör dessa bidrag ett väldigt arv som garanterar att Žižek, oavsett sina brister, under lång tid kommer att förbli en hörnsten.

Så någon dialektisk materialism?

Enligt många förmenande är Žižeks viktigaste bedrift hans omprövning av den dialektiska materialismen. Innan vi fördjupar oss i det, kan det hjälpa till att förklara exakt vad dialektisk materialism är. ”Dia-” i ”dialektisk” kommer från det antika Grekland och syftar på isär eller tvärs över. ”Lektisk” är härlett från det grekiska ordet ”logos” – ett begrepp som är alltför gåtfullt för att förklara här, men som vi kommer att kalla dialog eller diskussion.

För antika filosofer som Sokrates eller Platon var dialektik ett sätt att presentera argument genom

* Accelerationism är ett begrepp som beskriver en vänsterstrategi som menar att allt måste bli sämre för att sedan kunna bli bättre – öa.

att ställa samtalsparter mot varandra i syfte att nå sanningen. Men på 1700-och 1800-talen – som var en vattendelare för den europeiska filosofin – förändrades dess innebörd. ”Dialektik” användes inte längre för att beskriva ett speciellt sätt att föra en förnuftig diskussion. Istället använde de tyska tänkarna G W F Hegel och Karl Marx det för att beteckna samhällets och det intellektuella livets hela utveckling, som de hävdade går framåt genom negationer av sina inre motsättningar.

Enligt Hegel sker historiens rörelse framåt genom att idéer visar sig i den praktiska sfären. Det faktum att den protestantiska reformationen inte hade ägt rum i Frankrike ledde exempelvis till att räkningen med de feodala myndigheterna gjordes upp under en period där ”absolut våld” rådde, och där frånvaron av social individualism innebar att halshuggning av fiender inte sågs som ”viktigare än att klyva ett kålhuvud”.

Även om Marx stod i tacksamhet till Hegel, så tyckte han att Hegel använde abstrakta begrepp alltför frikostigt. Med sin analys av den politiska ekonomin försökte han ge dialektiken en materialistisk grund. Han berömda tes behöver knappast upprepas: att kapitalismen genom sin benägenhet att ersätta arbetare med maskiner och beröva dem hela resultatet av deras arbete, till slut berövar sig själv den efterfrågan den behöver för att överleva (vilket givetvis leder till kommunism).

Marx’ anpassning av dialektiken har alltså alltid varit en uttryckligen *materialistisk* strävan. Men även om det blev normen bland marxister att använda dialektiken för att förklara att ekonomiska drivkrafter låg bakom historien, så blev dess användning på naturen kontroversiell. Mellan 1872 och 1882 skrev Friedrich Engels – med Marx’ välsignelse – flera manuskript som försökte schematisera naturfenomen från biologi till tidvattensfriktion genom att använda dialektik. Deras alltför deterministiska karaktär – är kokande vatten verkligen ett exempel på dialektik? – gjorde att Engels’ skrifter om naturen från och med 1920-talet nonchalerades av de flesta marxistiska intellektuella i väst.

Apparaten i Sovjetunionen tog emot dem med betydligt större värme. 1938 gick Stalin så långt att han kodifierade Engels’ ”DiaMat” (dialektisk materialism) till Sovjetunionens officiella filosofi. Med tanke på Stalins behandling av naturvetenskaperna under sitt våldsamma styre (mest ökänt är Lysenkoaffären), så stärkte detta inte direkt den dialektiska materialismens intellektuella rykte.*

För Žižek gör den dialektiska materialismens grovhet, och den vulgära politiska tillämpningen av den, att den ”enligt mitt förmenande är 1900-talets mest enfaldiga filosofiska system”. Så varför envisas han med att identifiera sig med den beteckningen? Žižek hävdar, att om den marxistiska vänstern inte har en vision av naturen att ställa mot kapitalismen så kommer den att vara oförmögen att tala tydligt: den kommer, som han skämtar om den poststrukturalistiska filosofen Judith Butler, inte att kunna diskutera ett glas vatten på bordet utan att omge det med en rad förbehåll.

Samtidigt är Žižeks version av den dialektiska materialismen – som han, som om det vore en uppföljare till *Rocky*, kallar ”Dialektisk materialism 2” – något helt annat än sin tråkigare föregångare. Felet med ”Dialektisk materialism 1” är att dess försök att underordna verkligheten under objektiva lagar bortser från modernitetens stora intellektuella omvälvningar: nämligen filosofins upptäckt (Kant via Descartes) att vårt tänkandes struktur betingar vår förståelse av den yttre världen, och psykoanalysens upptäckt (Lacan via Freud) att begär utgör motsatsen till en *brist* som aldrig går att

* Angående Lysenko-affären, se t ex Michael Löwy, [Stalinistisk ideologi och vetenskap](#), och Zjores Medvedev, [Stalin och Lysenko](#).

tillfredsställa helt.

Žižeks kännetecken är att inte tänka sig dessa krav negativt – som bevis på det mänskliga tänkandets gränser, eller sexualitet som en omöjlig plats – utan positivt. Om människan definieras som en olöslig motsättning mellan förnuft och dess ofullkomlighet, mellan begär och bristen på det, så visar det att hon är *en del av naturen*. Ty om dagens vetenskap har visat oss något, så är det att naturen är fylld av motsägelser, möjligheter och spänningar. Den är med andra ord i grunden ofullständig.

För att illustrera denna punkt tar Žižek ofta upp kvantfysik. Före kvantfysiken var vår newtonska förståelse av naturen en mekaniskt fungerande materiell konstprodukt. Att krossa denna bild, säger Žižek, var som när en spelare upptäcker en bugg i ett dataspel. När spelare hittar en bugg – när de, låt oss säga, går igenom en dörr som sattes in i spelet bara som dekoration – fastnar de ofta i ett virrvarr av kaotisk kod, i ett tröskelområde där spelets regler uppenbarligen inte gäller. Men dessa områden är fortfarande *en del av spelet*.

Enligt Žižek kan samma sak sägas om kvantfysik: partiklars skugglika framträdande som vågor visar naturens anarkistiska karaktär. Den tidigare varianten på dialektisk materialism missar att verkligheten inte är holistisk och lagbunden, utan kännetecknas av splittring och en vägran att underkasta sig järnhårda lagar.

Med tanke på Žižeks betoning av universums inneboende brister och ofullständighet, så är det bara lämpligt att hans eget system inte heller är perfekt. Man kan fråga sig hur användbart det är att basera sin egen föreställning om naturen på eventualiteter. Riskerar det inte att främja en uppfattning där allt okänt kan betraktas som bevis för naturens ”ofullständighet”?

Men den stora styrkan hos Žižeks dialektiska materialism är att den införlivar kritiken av de tidigare versionerna. Många postmodernister har angripit den ortodoxa dialektiska materialismen för att vara alltför stelbent och deterministisk, för att förutsätta att verkligheten går att känna till. Žižek avvisar inte dessa åsikter fullständigt – han bygger in dem i sitt system.

Det sägs ofta att dialektiken utvecklas i en trestegsvals, från tes till antites till syntes. Med ”Dialektisk materialism 2” åstadkommer Žižek ett i allt väsentligt dialektiskt konststycke: hans opposition syntetiseras till något nytt.

Ideologins storslagna uppståndelse

Om Žižeks ”Dialektisk materialism 2” försöker förnya det marxistiska tänkandet genom att göra sig av med en naiv syn på den objektiva verkligheten, så kan samma sak sägas om hans ideologiteori.

I slutet av 1980- och 1990-talet, då Žižek gjorde sig ett namn, var ideologiska studier helt passé. Poststrukturalistiska och ”postmarxistiska” kritiker hade riktat en skur av angrepp mot de klassiska förklaringar som hade gjorts av celebriteter från Marx och Engels till Louis Althusser.

Generationer av anhängare till Foucauld hävdade att ideologiteorin tvärtemot sina till synes radikala egenskaper var alltför förenklad – och bara upprepade Upplysningens gamla åtskillnad mellan företeelse och verklighet på en högre förfiningsnivå. Än värre var att den var elitistisk genom att påstå att bara en privilegierad kader av intellektuella kunde kasta ideologins illusioner åt sidan och närma sig sanningen.

På basis av detta hävdade mer politiska sinnade kritiker att den tvetydiga logik som låg bakom ideologiteorin skapade en förenklad uppfattning om makten: ideologi behandlades bara som en epifenomenal* överbyggnad som rättfärdigade och fördunklade klassutsugningens *verkliga* materiella grund. Enligt dessa kritiker var det avgörande att inse hur tankar formade oss till nyliberala entreprenörssubjekt som både deltog i och skapade den värld som dominerades av kapitalet.

Žižeks argument bekräftar mycket av denna kritik samtidigt som han visar varför ideologi fortfarande är en livsviktig teoretisk kategori för vänstern. Hans förnyelse är att visa att ideologin bäst förstås som en psykologisk benägenhet och samling beteenden, inte som en illusion som döljer verkligheten. Det är speciellt viktigt att förstå i ett postmodernt samhälle, där ironiskt avståndstagande och metamedvetenhet om vår egen manipulering har blivit välkända kulturella uttrycksätt.

Ofta betraktas den sortens avståndstagande som kritiska gester: genom att betona min medvetenhet om ideologi och makt, kränker jag den. Žižek hävdar envist att det är nonsens. Att ta lite avstånd från ideologin underlättar i själva verket att vi förlikar oss med den.

Det finns vördnadsvärda föregångare till detta ideologiska avståndstagande och avgränsande. Den katolska praktiken med bikt ger människor ett tryggt utrymme för att tillfredsställa sin syndfulla natur, samtidigt som det befäster kyrkans makt genom att kräva att församlingen utför riter för att befria sig från dessa infall. Det brukar antas att vi har gått vidare från denna ålderdomlig praktik. Men Žižek hävdar att vi mer än någonsin är benägna att anta vanor som gör att vi kan håna ideologin samtidigt som vi underkastar oss dess befallningar.

Varufetischismen är ett bra exempel. En gång i tiden sa vi att problemet är att folk ser varor – som dyra bilar, Gucciväskor och Starbucks kaffe – som talismaner. Den ideologiska analysens uppgift är därmed att göra folk medvetna om att de bara är enkla materiella objekt, mycket ofta tillverkade under utsugande förhållanden.

Men som Žižek påpekar vet redan alla detta idag. En av orsakerna att företag förkunnar sin (ytliga) förpliktelse mot rasrättvisa är att konsumenter vill kunna upprepa en till synes kritisk retorik om att modeindustrin är beroende av orealistiska skönhetsnormer, att kläderna inte gör mannen, och så vidare. Och när de pressas att försvara sin hängivenhet till konsumentprodukter, kommer de att konstatera att Gucci stöder hbtq-personer, att Starbucks nyligen förpliktigade sig till att anställa fler kvinnliga chefer, eller till och med hävda att de bara konsumerar ”ironiskt”.

Kombinationen att uttrycka medvetenhet om konsumism, med den symboliska flyktväg som appeller om kosmetiskt inkluderande eller ironiskt avståndstagande tillhandahåller, fyller samma funktion som bikten har för katolska kyrkan. Det ger oss ett tryggt utrymme att ta minimalt avstånd från ideologin, och samtidigt se till att vi är lika förpliktade till den som någonsin. Med andra ord är ett riktigt ideologiskt subjekt inte någon som inte vet vad som pågår, utan någon som säger ”jag vet, men...”

Samma sak gäller politiska ideologier. Ett av den postmoderna konservatismens märkliga särdrag var alla unga högeranhängare, särskilt online, som påstod att de stödde Trump ironiskt eller satiriskt. De hävdade ofta att det inte handlade om att stå upp för saker som konservativa principer,

* Epifenomen är ett sekundärt fenomen som uppträder vid sidan av ett primärt fenomen. Ofta finns ett orsakssamband mellan fenomenen: epifenomenet är en konsekvens av det primära fenomenet. Wikipedia.

utan istället om att ”äga liberalerna” eller skicka ett meddelande till ”eliterna”.

Men detta avståndstagande från reaktionära åsikter gav förstås ett perfekt försvar mot den sedvanliga kritiken: när någon påpekade att trumpister ofta var lynniga plutokrater som försvarade ett utsugande och trångsynt maktsystem, kunde postmoderna konservativa påstå att deras stöd bara var ett stort skämt och håna kritikerna för att de tog det på allvar. Långt från att vara motkulturellt, lät detta dem stöda reaktionära uppfattningar utan att tvingas bli delaktiga i dem eller rättfärdiga dem.

Žižeks betydelse

Žižek är en kvicktänkt och ombytlig person vars verk kan vara förbryllande krampaktiga. Hans benägenhet att anta de mest provocerande ståndpunkterna har fått honom att dra slutsatsen att franska väljare inte har någon anledning att föredra den nyliberale Emmanuel Macron framför den främlingsfientliga Marine Le Pen. Hans skrifter svänger mellan att vara njutbart tillgängliga, med gott om popkulturella referenser för att belysa saker och ting, till frustrerande svårbegripliga. Och till och med vänligt inställda läsare önskar ibland att han skulle sluta att upprepa sig igenom sina myriader av skrifter.

Men dessa brister ska inte dölja värdet i Žižeks verk om dialektisk materialism och ideologi. Inte många vänsterteoretiker har varit så produktiva för att åter rikta vår uppmärksamhet mot den nyliberala kapitalismens dynamik och de alltmer mystiska sätt på vilka dess ideologi dyker upp i vardagslivet.

Även om hans vänstermotståndare ofta har argumenterat mot hans gravöppning av den dialektiska materialismen och anklagat honom för att vara förvetenskaplig, så skulle de kanske också kunna lära sig något av det. Žižeks dialektik om ofullständighet visar hur det är möjligt med nyskapande inom både politiken och vetenskapen – hur Lenin kunde dyka upp från ytterkanten för att gripa makten under den ryska revolutionen, för att återropa ett av hans favoritexempel.

Hans vänstermotståndares åsikter verkar ofta primitivare och mer tvetydiga. *Det finns ojämlikhet, säger de till oss, så vi borde omfördela välståndet.* Vad detta utelämnar är behovet att på ett radikalt sätt kullkasta ett system som för närvarande gör det nästan omöjligt att uppfylla detta mål.

Om den kritiska teorins uppdrag är att analysera och kritisera nutidens krämpor, då är Žižek en av våra bästa diagnostiker. Hans verk kanske inte är storslagna men de är avslöjande – vilket är precis vad vänstern behöver.